

HISTORIA ECCLESIAE

Nagy Alpár
Kolozsvár

Gazdasági jellegű sérelmek a Dél-Erdélyi Református Egyházban 1940–1944 között III.

Economical Injuries Suffered by the Southern Transylvanian
Reformed Church between 1940–1944.

Part III.

Abstract

The study presents the situation of the Reformed Church in Romania between 1940 and 1944 from the economical perspective. The pauperization of the Hungarian population of Romania was a state policy in that period, and the Reformed Church was no exception. The economical pressings, the unbearable tax burden decimated its financial resources, and weakened its capacity of economical self-sustainment. The published study is the third part of a longer series. In this we present how did the Romanian government apply discriminatory measures against the Reformed Church of Southern Transylvania through the limitation of state financing towards ecclesiastic institutions. Even though the church administration and the confessional schools should have received different types of state financing, these ceased to be paid after the second Vienna Award. The financial aid for church administration was stopped with the reason that there is no legal, non-provisory church administration in the Reformed Church, local authorities refused to finance local confessional schools, and the Theological Institute of Nagyenyed was left without any state financing through the time of its existence. Even though every clerk in Romania was entitled to 50% discount in railway travelling costs, Reformed pastors were declined to have this privilege by the motive that Romanian pastors from Northern Transylvania do not have such benefits. The other type of discriminatory measures against the Reformed Church were the illegalities regarding the state salaries of Reformed pastors. The government used any reason to cease this type of financing. They disputed the degrees of pastors, stopped paying them every time a court-martial trial was started against them, or just simply found several grounded or not grounded reasons to leave pastors without the most important income. All these measures had the goal to weaken the economical positions of the Reformed Church, to harden the life of its pastors, and to force them to leave the country for a better life in Northern Transylvania.

Keywords: church history, Romania during WW2, Reformed Church of Transylvania, state financing of the church, discriminatory measures.

Megvont állami támogatások

A német-olasz tiszti bizottságnak 1942 júliusában átadott memorandumában Nagy Ferenc a román kormány egyházzal szembeni gazdasági intézkedéseivel kapcsolatosan így fogalmazott:

„A román kormány határozott – bár álcázott, de a tényekből világosan kitetsző – célja anyaszentegyházunknak egyetemességében való tönkretétele úgy anyagi, mint szellemi értelemben [...]”¹

Ennek az anyagi tönkretételnek eszközeit felsorolva a tanulmányunk korábban publikált részeiben már taglalt három eszköz – a rekvirálások, az egyházi jövedelmeket megtizedelő adóterhek és hadikölcsönök – mellett az állami támogatások elmaradását, a lelkészi fizetések igazságtalan felfüggesztését és a lelkészek személyi jövedelmének túladóztatását említette.

Bár az egyház számos tevékenységét az államnak anyagilag támogatnia kellett volna, ezek a támogatások 1940 őszétől teljes mértékben megszűntek, s az állami finanszírozás kimerült a lelkészi fizetéstámogatás folyósításában.

Közigazgatási segély

A támogatások közül kettő megvonása érintette igen fájdalmasan az egyház gazdasági helyzetét. Az egyik a közigazgatási segély volt. Az 1938-as kisebbségi statútum 11. szakasza szerint a kisebbségi egyházak finanszírozásának ugyanolyan arányban kellett történnie, mint a többségi egyházak esetében.² Ez azt jelentette, hogy amennyiben a kormány pénzbeli segélyeket juttatott az ortodox vagy görög-katolikus egyház központi szerveinek, akkor a református egyház központi szerveit is hasonló mértékben kellett támogatnia. Ez a bécsi döntésig így is volt, sőt, az 1940-es költségvetésben a református egyház számára előirányzott összegeket nemcsak augusztusig, hanem az év végéig kellett volna folyósítani. Az Intézőbizottság számára természetesnek tűnt, hogy azt az összeget, amit 1940 szeptemberéig a kolozsvári központi hatóság kapott, ezen túl a nagyenyedi kapja.

A kormány azonban arra az álláspontra helyezkedett, hogy újabb református egyházkerület (vagy egyházkerületek) létrehozása Erdély déli részén nem szükséges és számára nem is előnyös. Így az Egyházkerületi Rész kénytelen volt mindvégig megőrizni ideiglenes státusát. A kormány a Nagyenyeden székelő adminisztrációt nem volt hajlandó az egyház végleges képviselő és vezető testületének elismerni, ezért nem volt hajlandó finanszírozni annak működését. Ebben a kérdésben az Intézőbizottság már 1940 szeptemberében kéréssel fordult a Kultuszminisztériumhoz, hogy szeptember-december hónapokra utalják ki a közigazgatási segélyt.³ A kérésre semmilyen választ nem kapott. 1941. január 7-én újabb memorandumot írtak a Kultuszminisztériumnak, amelyben az előző évi, elmaradt összegek folyósítása mellett azt is kérték, hogy a minisztérium az 1941-es költségvetésben irányozza elő a református egyház közigazgatási

¹ Nagy Ferenc: *Hehzyetkép a Dél-Erdélyben maradt Református Anyaszentegyház életéről a II. bécsi döntéstől 1943. május 5-ig*. MOL (Magyar Országos Levéltár), K 610 (Sajtóarchívum), 91. cs., (Dél-Erdélyi Adattár) VI/11., 152.

² Az 1938-as kisebbségi statutum rendelkezései. MOL, K 610, 91. cs., IX/7.

³ DRELvt (A Dél-Erdélyi Református Egyházkerületi Rész Levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban), 250/1940.

segélyeit is.⁴ Erre sem érkezett semmilyen válasz. 1941 novemberében ismét memorandumban kérték a központi segélyek költségvetési előirányozását és kiutalását. Rámutattak arra, hogy a minisztérium így járt el a többi egyház esetében is, és kijelentették, hogy nagy sérelemként élnék meg, ha ezúttal is elutasítanák kérésüket.⁵

A minisztérium ezúttal sem válaszolt. Nagy Ferenc elmondása szerint nemcsak memorandumokkal, hanem személyes intervenciókkal is igyekeztek meggyőzni az illetékeseket kéréseik jogosságáról, de az egyik ilyen intervenció alkalmával a kultuszminisztériumi vezérigazgató kijelentette: „Egyházkerület nincs, és az egyházkerület részére a múltban megállapított központi segélyre a töredék nem jogosult.”⁶

Így az Egyházkerületi Rész kénytelen volt megszűnéséig minden állami támogatás nélkül fenntartani teljes adminisztrációs személyzetét és infrastruktúráját. A személyzet tizennégy tisztviselőből állt, amelynek fele, hét személy, más intézménynél volt főállásban, hét személyt pedig kizárólag csak az Intézöbizottság fizetett. Ehhez járultak a különféle irodai kiadások, fogyóanyagok, postaköltség stb. Minden támogatás nélkül ennek az adminisztrációs struktúrának a fenntartása komoly anyagi erőfeszítésbe került.

Iskolai segély

A másik – igencsak fontos – állami támogatás, amelynek megvonása szintén súlyosan megerhelte az egyházat, a tanítók állami segélye volt. Akárcsak a lelkészeket, a tanítók fizetését is állami segély egészítette ki. Ezeket az összegeket viszont az egyház 1945 tavaszáig egyáltalán nem kapta meg. A kifizetés kérdését a román kormány a kölcsönösségi politika függvényévé tette. Augustin Caliani oktatásügyi vezérfelügyelő 1941 augusztusában ki is jelentette a nála megjelent református küldöttségnek, hogy „a romániai iskolatörvényeket Budapesten csinálják”, utalva ezzel arra, hogy a dél-erdélyi magyarság oktatásügye az észak-erdélyi románság oktatásügyének függvénye.⁷ Egy korábbi tárgyaláson határozottan visszautasított minden magyar kisebbségi követelést, ezt mondva a nála megjelent küldöttségnek:

„Az egész felekezeti, illetve kisebbségi iskolaügyük az uraknak tulajdonképpen csak lóg a levegőben, nincs ma semmi jogalapjuk e tekintetben. Iskola-ügyük ugyanis a trianoni békeszerződésre volt alapítva, s mivel ezt a szerződést felrúgták (!), az egész szerződésre fundált iskolaügyi törvények is megsemmisültek és tárgyalanná váltak.”⁸ Bár a református tanítók állami segélyezésére előirányzott költségvetési keret állítólag mindvégig a Tanügyminisztérium rendelkezésére állt, a vezérfelügyelő kijelentette, hogy a pénz megvan, kiutalása az ő rendelkezésétől függ, de nem utaltatja ki addig, amíg a magyarországi román felekezeti oktatás kérdése nem rendeződik.⁹

A tanítók államsegélyének kérdése feltehetően a magyar kormány azon döntésétől függött, visszaadja-e az észak-erdélyi görög-katolikus és görög-keleti egyházaknak azokat az állami iskolákat, amelyeket egyébként még a román uralom idejében államosított-

⁴ DRELvt, 24/1941.

⁵ Uo. 2748/1941.

⁶ Nagy Ferenc: *i. m.* MOL, K 610, 91. cs., VI/11. 170.

⁷ A délerdélyi magyarság életének fontosabb eseményei időrendben. MOL, K 610, 91. cs., I/8.

⁸ Nagy Ferenc: *i. m.* MOL, K 610, 91. cs., VI/11. 185.

⁹ Uo. 187.

tak. A református egyház ebben a kérdésben a többi kisebbségi magyar egyházzal együtt azon az állásponton volt, hogy a tanítók segélyezését nem kéri, hanem ennek a kérdésnek a megoldását a viszonyosság elve alapján a két állam közötti tárgyalás és megoldás révén várják.¹⁰ Annak ellenére, hogy a tanítók száma évről évre csökkent, 1944-ben még mindig közel 80 tanító megélhetéséről kellett gondoskodni a Dél-Erdélyi Református Egyházban, ami mind az Intézőbizottságra, mind az egyházfenn-tartó hívekre jelentős anyagi terhet rótt.

A Bethlen Gábor Teológiai Akadémia beindításakor a jóváhagyó minisztériumi leirat határozottan kijelentette, hogy a Teológia költségvetése teljes mértékben az egyházat terheli, és ezzel kapcsolatban a minisztérium semmilyen anyagi kötelezettséget nem vállal.¹¹ Az Intézőbizottság 1941-ben kérte, hogy a minisztérium tekintszen el előző határozatától, és az 1942–43-as költségvetésbe vegyék fel a Teológiai Akadémia költségeit is. Arra hivatkoztak, hogy a Teológia beindítása és működtetése nagy erőfeszítésébe került az egyháznak, és hogy a református Teológiát is megilleti ugyanaz a támogatás, ami a többi teológiai intézményt.¹² A Bethlen Gábor Teológiai Akadémia azonban fennállása alatt semmilyen állami finanszírozásban nem részesült.

Egyházi alkalmazottak vasúti utazási kedvezménye

Az 1938-as kisebbségi statútum 21. szakasza kimondta, hogy a kisebbségekhez tartozó állami tisztviselők – akárcsak a román tisztviselők – 50%-os kedvezményben részesülnek a vasúti szállításban.¹³ Ebben a kedvezményben a református lelkészek is részesültek 1942 augusztusáig, amikor a Kultuszminisztérium leiratban követelte az Intézőbizottságtól, hogy az összes magyar nemzetiségű lelkész és hivatalnok kedvezményre jogosító igazolványát haladéktalanul szolgáltatassák vissza.¹⁴ Az Intézőbizottság értetlenül állt a felszólítás előtt, és a bukaresti lelkész intervencióját kérte az ügyben. Hamar Béla rövidesen közölte is, hogy sikerült megtudnia: a román kormány többé nem hajlandó féljegyre jogosító igazolványt adni a lelkészeknek. A Kultuszminisztérium arra hivatkozott, hogy a magyarországi román nemzetiségű lelkészek sem kaptak hasonló kedvezményt, de hivatalos nyilatkozatot nem voltak hajlandók kibocsátani ezzel kapcsolatban. Hamar Béla jelentése szerint „a dolog lényege felől nincs kívül vitába állni”.¹⁵ Az eset ismét vélt észak-erdélyi sérelem miatti retorzióknak álcázott, valójában gazdasági megfontolásból fakadó intézkedés következménye volt. Magyarországon ugyanis a román nemzetiségű lelkészek nem utazhattak kedvezménnyel vasúton, de ez nem a magyar kormány diszkriminatív intézkedése volt, hisz Magyarországon egyetlen lelkész sem részesült hasonló juttatásban. Romániában viszont a többi hivatalnok továbbra is kapta ezt a kedvezményt, csak a magyar lelkészeket fosztották meg tőle. Ezzel az intézkedéssel ismét pragmatikus, gazdasági szempontokat követve, a magyarság kárára végzett megtakarításokat a román kormány.

¹⁰ Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának Levéltára az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban (IgtanLvt), 12612/1940. 2.

¹¹ DRELvt, 20. cs., XXVIII. t. (A Bethlen Gábor Teológiai Akadémia iratai), 25.

¹² Uo. 2746/1941.

¹³ MOL, K 610, 91. cs., IX/7.

¹⁴ DRELvt 1614/1942.

¹⁵ Uo.

Az Intézőbizottság haladékokat kért a Kultuszminisztériumtól, hogy összegyűjthesse az igazolványokat, remélve, hogy további bukaresti intervenciók rendjén visszaszerezhetik a lelkészeknek a kedvezményhez való jogát. A minisztérium azonban hajthatatlan maradt. 1942. szeptember 23-án közölték az Intézőbizottsággal, hogy amennyiben sürgetésükre sem nyújtják be a lelkészek és családtagjaik arképes igazolványait, kénytelenek lesznek az októberi államsegély folyósítását leállítani. Az Intézőbizottságnak így nem maradt más választása, mint beküldeni az összes igazolványt. Az intézkedés 279 személyt érintett,¹⁶ és újabb terheket rótt a lelkészekre, még költségesebbé téve a vasúton való utazást.

Egyházi iskolák községi költségvetési támogatása

Végül pedig meg kell említenünk azt az elvonást, amelyet a helyi hatóságok teljesen törvénytelenül és diszkriminatív módon alkalmaztak az egyházi iskolákkal szemben. Az 1938-as kisebbségi statútum 3. szakasza előírta, hogy a helyi önkormányzatoknak fizetett 14%-os adóból az önkormányzatok a településeiken levő felekezeti magániskolákat is kötelesek megfelelő arányban támogatni.¹⁷ A kisebbségi statútum határozatát a helyi hatóságok már a bécsi döntés előtt a maguk kénye-kedve szerint alkalmazták, számos egyházi iskolát fosztva meg az őket megillető támogatástól. A bécsi döntés után pedig szinte minden önkormányzat törölte költségvetéséből az egyházi iskolának nyújtandó segélyt. 1943-as jelentésében Nagy Ferenc sérelemként említette, hogy az iskolák sehol nem kapják meg az őket megillető összegeket.¹⁸ Azt is hozzátette, hogy minden jogorvoslati próbálkozás sikertelen volt. A tordaszentlászlói iskola esetét hozta fel példának. Tordaszentlászlón 1942–43-ban a helyi önkormányzat bevette ugyan a költségvetésébe az egyházi iskola segélyét, de a vármegyei számvevő kihúzta azt. Az egyházközség a gyulafehérvári táblabíróságnál fellebbezte meg a sérelmes intézkedést, de a bíróság június 26-án elutasította a fellebbezést, kijelentve, hogy a község a segélyt csak az állami iskolák számára köteles nyújtani.¹⁹ A támogatás elvonását Brassó környékén például azzal tetézték a hatóságok, hogy a négy, nyilvánossági joggal nem rendelkező református egyházi iskola vizsgadíját több mint nyolcszorosára emelték fel (8000 lejről 66 681 lejre). A díjak ilyen mértékben való megemelését többek között azzal indokolták, hogy az összeg 15%-át az állami iskolák segélyezésére kell fordítani.²⁰ Az Intézőbizottság a Kultuszminisztériumhoz fordult az önkormányzati segély ügyének rendezése végett, de az válaszra sem méltatta őket.²¹ Szintén eredménytelen volt az 1943. március 28-i memorandum is, amelyben az ellen tiltakoztak, hogy az 1942–43-ban működő 86 iskolából az előző három évben mindössze 42 kapott támogatást, 1942–43-ban pedig alig néhány.²² Ezt az elvonást a hatóságok teljesen diszkriminatív és törvényellenes módon gyakorolták, ugyanis mind a gyakorlat, mind a fellebbezések folytán született bírói határozatok figyelmen kívül hagyták a kisebbségi statútum hatályos rendelkezéseit, lehetetlenné téve a jogorvoslatot és a jogérvényesítést.

¹⁶ DRELvt, 2060/1942.

¹⁷ MOL, K 610, 91. cs., IX/7.

¹⁸ Nagy Ferenc: *i. m.* MOL, K 610, 91. cs., VI/11. 186.

¹⁹ DRELvt, 1032/1942.

²⁰ A brassói konzul 1942. május 30-i jelentése, MOL, K 28 (Miniszterelnökségi levéltár, nemzetiségi és kisebbségi osztály iratai), Romániában élő magyarok iskola és oktatás ügyei, 1941–44 (161. cs., 266. t.), 1942 – O – 21095.

²¹ DRELvt, 2936/1941.

²² DRELvt, Memorandumok iratjegyzéke, (20. cs., XIX. t.), 60.

Református lelkészek államsegélye körüli törvénytelenségek

Az Antonescu-kormány a református lelkészeket mindvégig állami hivatalnokokként kezelte. Bár ennek voltak bizonyos előnyei – amelyek főleg abban álltak, hogy a lelkészek segélyének folyósítása nem szünetelt –, határozott hátrányai is voltak. Például megtiltották a lelkészeknek, hogy mint állami hivatalnokok, bármilyen közéleti szerepet vállaljanak, így több tucat helyi szövetkezet, népközösségi szervezet, egyesület vezető nélkül maradt, miután a lelkészek kénytelenek voltak az azokban vállalt vezető tisztségeikről lemondani. A lelkészeket arra is kényszerítették, mint arról korábban már szóltunk, hogy népszerűsítsék a magyarság számára minden szempontból sérelmes hadikölcsönjegyzést. Hűségesküt kellett tenniük a román királynak, kinevezésükbe, az ellenük indított fegyelmi eljárásokba a minisztérium is beleszóllhatott. Annak ellenére, hogy a fizetésekért az egyháznak nagy kompromisszumokat kellett kötnie, még azok folyósítása sem ment teljesen akadálymentesen. A minisztérium többször helyezte kilátásba az államsegélyek folyósításának beszüntetését, főleg akkor, ha az Intézőbizottság nem akart eleget tenni bizonyos sérelmes követeléseiknek. Ezzel zsarolták az egyházat, amikor az Intézőbizottság által kezdeményezett népszámlálást tiltották be, ezzel vették rá a lelkészeket a kölcsönjegyzésre, ezzel fenyegettek, amikor a vasúti szállítási kedvezményre jogosító igazolványokat követelték vissza. 1942-ben pedig a kölcsönösségi alapú nemzetiségi politika következményeként még az is felmerült, hogy a lelkészek állami fizetését többé nem folyósítják. Ezt Aurel Popa, kultuszminisztériumi államtitkár jelentette ki 1942. július 29-én a nála megjelent intézőbizottsági küldöttségnek. Az államtitkár a református egyház ügyeit illető általános expozéjában kijelentette, hogy Románia hallgatott Magyarország erőszakos politikája láttán, de ez tovább nem folytatható. Közölte, hogy nemrég kapták a hírt, hogy Magyarországon a következő hónaptól kezdve elvonják a görög-keleti lelkészek államsegélyét, és kijelentette, hogy az egyházi vezetők vegyék tudomásul: ha kiderül, hogy ez igaz, akkor augusztus hónaptól a református lelkészek sem kapnak kongruát. Azt is közölte, hogy általában a reciprocitás és a retorzió elve alapján fognak cselekedni.²³ Az intézkedésre végül nem került sor, de ez korántsem jelentette azt, hogy a lelkészi fizetések folyósítása teljesen rendben ment volna. Több sérelmes intézkedés is volt, ami még ennek a csekély állami támogatásnak is csökkentette a mértékét.

Oklevelek érvényessége

Elsőnek azt kell megemlítenünk, hogy *a Minisztérium nem volt hajlandó egyetemi oklevélként elismerni a lelkészeknek a kolozsvári Teológián szerzett diplomáját*. Az 1941. októberre elkészített fizetési összesítőket a Kultuszminisztérium javítás végett visszaküldte az Intézőbizottságnak, közölve, hogy az összes olyan lelkészt, aki a kolozsvári Teológián szerzett diplomát, tegyék át a licencvizsgával rendelkezők kategóriájából a teológiai szemináriumot végzett – természetesen kisebb alappérrel alkalmazott – lelkészek kategóriájába. Az Intézőbizottság elvégezte ugyan a kért javításokat, visszaminősítve az állami diplomával nem rendelkező lelkészeket, de tiltakozott a Minisztériumnál a diszkriminatív eljárás ellen, követelve, hogy a lelkészképesítő vizsgát tett lelkészeket ismerjék el licencvizsgával rendelkezőknek.²⁴ A minisztérium azonban nem vette figyelembe

²³ Csefő Sándor tanügyi előadó-tanácsos *Emlékeztetője* az 1942. július 27. – augusztus 2. közötti bukaresti úttal kapcsolatosan. DRELvt, 19. cs. XVIII. t. (Egyházkerületi tanügyi előadói hivatal), sz. n., 7–8.

²⁴ DRELvt, 2747/1941.

az Intézõbizottság követelését, ezért a lelkészeknek kiutalt kongrua reálértéke közel húsz százalékkal csökkent az elõzõ értékekhez képest.

Esperesi közigazgatási segély

A második bécsi döntés úgy szakította ketté az Erdélyi Református Egyházkerületet, hogy néhány egyházmegyébõl csupán töredéknyit hagyott Romániában, többi részük Magyarországra került. Öt egyházmegye teljesen Romániában maradt, a többi egyházmegye-töredék területén pedig az Intézõbizottság négy ideiglenes egyházmegyét hozott létre megbízott esperesekkel. A négy megbízott esperes közül csupán a Sepsi, Erdõvidéki és Udvarhelyi Egyházmegye töredékeibõl létrehozott Brassói Egyházmegyében választotta meg közgyûlés az esperest (Csia Pál brassói lelkészt), a többi megbízott esperes csupán az Intézõbizottság határozata alapján végezte esperesi teendõit. Az esperesek, a lelkészi államsegélyük mellett esperesi közigazgatási járandóságot is kaptak, aminek értéke 1945-ig nem változott, havi 1000 lej volt. 1940 szeptemberétõl *a Minisztérium csak az öt, teljes egészében Romániában maradt egyházmegye espereseinek folyósította a közigazgatási segélyt, a töredék-egyházmegyék esperesei nem kaphatták meg azt*. Mivel közülük Csia Pál volt az egyetlen törvényesen megválasztott esperes, az Intézõbizottság egyedül csak az õ ügyében interveniált a Kultuszminisztériumban, hogy megkaphassa a havi 1000 lejes esperesi járandóságát. A minisztérium válasziratában azonban csak annyit közölt, hogy tudomásul vette ugyan Csia Pál esperesnek való megválasztását, de az 1000 lejes kongruapótlékot nem fogja utalni számára.²⁵

Baczó Lajos, a Hunyadi Egyházmegye esperesének 1944 õszén bekövetkezett halála után pedig már csak négy esperes kapta a közigazgatási segélyt. Hiába közölte az Intézõbizottság a Kultuszminisztériummal, hogy a Hunyadi Egyházmegye új esperese László Zoltán marosillyei lelkész, a minisztérium a kinevezést tudomásul vette ugyan, de az esperesi segélyt neki sem folyósította.²⁶

Családi pótlék megvonása

Sérelmes intézkedésnek tekinthetõ *bizonyos lelkészek családi pótlékának megvonása* is. Gyermekei számának és azok helyzetének függvényében minden állami hivatalnok jogosult volt családi pótlékra. Családi pótlék illette meg a lelkészeket is – mint állami hivatalnokokat – minden 16. életévét be nem töltött gyerekük után, és a 16 év fölötti iskolás, egyetemi hallgató, fogyatékos, vagy 1000 lejnél kevesebb jövedelmû munkahellyel rendelkezők után.²⁷ Utóbbiak esetében a tanulói jogviszonyt az oktatási intézménynek kellett igazolnia. Viszont nagyon sok református lelkész volt, akinek gyereke Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Székelyudvarhelyen vagy más észak-erdélyi településen tanult. Némelyek közülük már a bécsi döntés elõtt is azokba az iskolákba jártak, amelyek hirtelen magyarországi iskolák lettek, némelyek pedig a bécsi döntés után választották ezeket az iskolákat. A Kultuszminisztérium 1941-ben még elfogadta a magyarországi oktatási intézmények által kiállított igazolásokat, 1942 májusában közölték az Intézõbizottsággal, hogy nem adnak többé családi pótlékot azoknak a lelkészeknek, akiknek gyereke minisz-

²⁵ DRELvt, 869/1942.

²⁶ Uo. 226/1945.

²⁷ Uo. 2592/1941.

tériumi engedély nélkül tanul Magyarországon.²⁸ Azt persze mondanunk sem kell, hogy egyetlen lelkészgyereknek sem volt hasonló engedélye. Ilyen engedély megszerzése lehetetlen volt, mivel a román kormány ebből is kölcsönösségi kérdést kovácsolt, és mindig csak annyi dél-erdélyi magyar ifjúnak engedélyezte a Magyarországon való tanulást, ahány észak-erdélyi román fiatal kapott engedélyt a magyar kormánytól, hogy Romániában tanulhasson. Ez a gyakorlat azért is diszkriminatív volt, mert a magyarok akkor sem kaptak külföldi tanulmányi engedélyt, ha történetesen egyetlen észak-erdélyi román sem kért a magyar kormánytól hasonlót. Így a lelkészek abba a helyzetbe kerültek, hogy gyermekeik Magyarországon való taníttatásának egyre tetemesebb és egyre nehezebben viselhető költségei mellett még azt a kevés pótlékot is elveszítették, ami a román kormány részéről megillette volna őket. Az Intézőbizottság 1943 júniusában kapott kimutatást a Kultuszminisztériumtól azokról a lelkészekről, akiket többé nem illetett meg családi pótlék. A névsor 24 lelkész nevét tartalmazta, Magyarországon tanuló gyermekeik száma 33 volt.²⁹ Figyelembe véve, hogy a családi pótlék összege minden gyerek után 1000 lej volt, kiszámítható, hogy csak ez az intézkedés összesen havi 33 000 lejjel (hat falusi lelkész egyhavi fizetésének összegével) csökkentette a lelkészeknek járó állami támogatás összegét.

Lelkeszi államsegély felfüggesztése

A román törvények szerint, ha állami hivatalnok ellen bírósági eljárás indult, az illetőnek azonnal fel kellett függeszteni a fizetését, és ha a bíróság vétkesnek találta, akkor munkaadójának fegyelmi eljárást kellett kezdeményezni ellene, büntetésének idején pedig nem kaphatott fizetést. A Kultuszminisztérium ezt a szabályt következetesen betartotta a lelkeszi államsegélyeket illetően. A minisztériumi alkalmazottak buzgótsága azonban ezen a téren is túllépte a törvényesség kereteit.

A református lelkészeket nem egyszer koholt, teljesen alaptalan vádakkal jelentették fel. Ezeket gyakran követték hadbírószági eljárások, melyek ritkán ugyan, de elmarasztaló ítélettel is zárulhattak. Valahányszor egy lelkész ellen feljelentést tettek, a minisztérium azonnal felfüggesztette segélyének folyósítását. Ez néha még akkor is megtörtént, ha a feljelentés alapján nem indult hadbírószági eljárás. Ebben a helyzetben volt Z. Bodola Gyula, enyedszentkirályi és Balázs József, nagyenyedi lelkész is. Mindkettőjüknek 1940. november 1-vel felfüggesztették fel a segélyezését, mert feljelentették őket a templomban folytatott irredenta propaganda vádjával. A vád annyira alaptalan volt, hogy a hadbírószág még az eljárás megindítását is megtagadta.³⁰ 1940. november 12-én az Intézőbizottság kérte az összegek folyósítását, és csatolták az enyedszentkirályi csendőrőrs vezetőjének, valamint az ottani görög-katolikus lelkész nyilatkozatát, miszerint a helyi református lelkész lojális állampolgár volt, s nemcsak nem folytatott irredenta tevékenységet, de sem a román néppel, sem a román állammal szemben soha tiszteletlenül nem viselkedett. Intervenciójuk eredménytelen volt, a két lelkész segélyét csak többszöri kérelmezés és az illetékes törvényszékek hivatalos bizonyítványainak bemutatása után folyósították 1941. szeptember 24-én, azaz tizenegy hónappal a felfüggesztés után.³¹

²⁸ DRELvt, 1002/1942.

²⁹ Uo. 962/1943.

³⁰ Uo. 2182/1941.

³¹ *Feljegyzések a Dél-Erdélyi Református Anyaszentegyház lelkészeinek a Román Állam részéről folyósított kongruánja felfüggesztésének, beszüntetésének és újra folyósításának egyes eseteiről*, DRELvt, sz. n. (1944.), 1.

Régeni István gyulafehérvári lelkészt házkutatás során nála talált néhány ártalmatlan tárgy miatt hurcolták meg. A Kultuszminisztérium – annak ellenére, hogy a hadbíróóság a lelkészt felmentette – követelte, hogy a lelkész ellen induljon be a fegyelmi eljárás, és felfüggesztette a segélyezését.³²

Az ehhez hasonló helyzetekben több mint egy évig is állami támogatás nélkül maradtak a lelkészek. Nagy Ferenc 1943-as jelentése szerint, a jelentés megírásának pillanatában hat lelkész több mint egyévi segélye volt felfüggesztve.³³ Jakab Gyula, vingárdi lelkésztől 149 880 lej, pontosan egyévi segélyének folyósítását tagadták meg. Kállay István, algyógyi lelkésznek tizennégy havi összeggel, azaz 140 880 lejjel tartozott a Minisztérium. Gillyén Ferenc, tordatúri lelkésznek 105 000 lejt, azaz tizenhárom havi segélyt nem akartak kiutalni, Nagy Károly, magyarsülyei lévita-lelkésznek szintén egyévi összeget, azaz 151 920 lejt. Kónya Gyula, magyarvalkói lelkész és Jakab Lajos, ódellői lelkész pedig ugyancsak egy éve várta a támogatást, mindketten 175 320 lejt.

Kónya Gyulát 1942 februárjában három hónapi fogházra és 2000 lej pénzbüntetésre ítélte a kalotaszegi járásbíróóság, ami ellen fellebbezett. A minisztérium 1942. február 1-től felfüggesztette a kongrua fizetését a jogerős ítélet meghozataláig. A lelkész ágyhoz kötött betegsége folytán a tordai törvényszék ügyében csak 1943 nyarán tudott határozni, mikor az első bírói ítélet megsemmisítésével Kónyát 3000 lej pénzbüntetésre ítélte az erőszakosan fellépő adóvégrehajtóval szemben használt sértő kifejezésért, hatóság sértés címén. Az Intézőbizottság többször sürgette hivatalos beadványokban a segély folyósítását, eleget téve a minisztérium azon utasításának is, hogy fegyelmi büntetést is alkalmazzon. 1944. május 31-én az illetékes előadótanácsos személyesen is eljárta a minisztériumban, és mind az illetékes referens, mind az államtitkár ígéretet tett a pénz kifizetésére.³⁴ A lelkész viszont csak 1944 októberében kapta meg elmaradt járandóságait, melyeknek összege ekkorra már 314 805 lej volt.³⁵

Jakab Lajos ódellői és Kónya Gyula magyarvalkói lelkészeket kivéve az előbb felsorolt esetekben nincs adatunk arról, hogy hadbíróósági eljárás indult volna a lelkészek ellen, így nem is tudjuk, miért fosztották meg őket jogos járandóságaiktól. Az viszont első pillantásra kiderül, hogy egy-egy ilyen intézkedés, mely lelkészi családokat százezrekben kifejezhető összegektől fosztott meg, nagymértékben aláásta azok egzisztenciális alapjait, és hozzájárult ahhoz a vágyhoz, hogy lelkészek otthagyanak mindent, és jobb élet reményében Magyarországra meneküljenek.

1945. február 12-én a Kultuszminisztérium rendelkezése szerint három lelkésznek folyósították több mint egy éve felfüggesztett járandóságait.³⁶ Teleky Mihály tordaszentlászlói, Nagy Mihály tompaházai és Szentgyörgyi Mihály alpestesi lelkészek ekkor kapták meg többszázezer lejre rúgó, hosszú hónapok óta nem folyósított segélyeiket.

Teleky Mihály esetében jogerős hadbíróósági ítélet született, ezután a Kultuszminisztérium 1943. április 1-i hatállyal függesztette fel államsegélyét, és egyidejűleg felszólította az Intézőbizottságot, hogy a bűncselekmény súlyosságához mért fegyelmi büntetést alkalmazzon a lelkész ellen. Az Intézőbizottság fegyelmi büntetésként arra kötelezte a lelkészt, hogy kéthavi segélyét (21 386 lejt) a szászvárosi református árvaház javára fordítsa. A minisztérium kifogásolta a pénzbüntetés hova fordítását, mert állás-

³² DRELvt, 1391/1941.

³³ Nagy Ferenc: *i. m.* MOL, K 610, 91. cs., VI/11. 147.

³⁴ *Feljegyzések...* DRELvt, sz. n. (1944), 2.

³⁵ DRELvt, 1521/1944.

³⁶ Uo. 168., 169., 170/1945.

pontjuk szerint annak az állampénztárba kellett volna befolynia, és egyidejűleg kevesellte a büntetést is. Szinte két évnek kellett eltelnie hosszas levelezés és közbenjárások közepette, hogy a lelkész jogos járandóságait megkaphassa.³⁷

Szentgyörgyi Mihály egyhavi segélyét – akit ugyancsak hadbíróági ítélet marasztalt el – szintén a szászvárosi árvaház javára kellett fordítsa az Intézőbizottság fegyelmi eljárása következtében. Bár a minisztérium 1944. április 1-től engedélyezte a lelkész további segélyeinek folyósítását, a felfüggesztéstől a feloldás napjáig eltelt időszakra elmaradt fizetéseit nem volt hajlandó folyósítani addig, amíg „az Intézőbizottság törvényes fegyelmi ítéletet nem hoz”, kihangsúlyozva, hogy minden fegyelmi pénzbüntetésnek az állampénztárba kell befolynia.³⁸

Nagy Mihály házkutatás miatt került hadbíróóság elé. Az ő esetében is követelte a minisztérium a fegyelmi ítéletet, melyet egyházmegyéje fegyelmi bírósága meg is hozott, egyhónapi fizetése megvonásra ítélve a lelkészt, a minisztérium mégsem folyósította további segélyeit, ami az ítélet napjától fel volt függesztve.³⁹

Általában véve az államsegélyek felfüggesztése kérdésében úgy a kezdőidőpontot, mint a feloldást és végül a felfüggesztés ideje alatt az állampénztárban letétként kezelt összegek visszautalását illetően teljes zűrzavar volt. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a minisztérium, nem véve figyelembe az autonóm egyház fegyelmi törvényeinek rendelkezéseit, legtöbbször azzal érvelt, hogy azok a fegyelmi szabályok irányadók az általa fizetett papokkal szemben is, mint amelyek a köztisztviselők törvénykönyve alapján a többi állami tisztviselővel szemben alkalmazhatók. Ezek a fegyelmi szabályok viszont lényegesen másak voltak, mint az egyháziak. Nemcsak a büntetési tételek és fokozatok tekintetében különböztek, hanem a fegyelmi hatóság tekintetében is. A legbosszantóbb zavart az okozta, hogy az állami fegyelmi szabályzat elnöki fegyelmi jogkört, hivatali vezetői jogkört és fegyelmi bizottsági jogkört ismert, amellett, hogy közigazgatási úton kiszabandó fegyelmi büntetésnek is volt helye, s hogy a pénzbüntetés minden alkalommal csak mint mellékbüntetés volt alkalmazható, míg az egyházi törvények szerint mindenkor csak fegyelmi bíróság hozhatott fegyelmi ítéletet, és csak az V. törvény cikkben megszabott fegyelmi büntetésekkel élhetett. A Kultuszminisztérium viszont a maga rendjén az egyházi törvények autonóm jellegét az 1066/1938. számú törvényrendeletre hivatkozva utasította vissza, mely a *Hivatalos Közlöny (Monitorul Oficial)* 1938. III. 4-i számában jelent meg, s amely általánosságban az államtól függő intézmények községi, megyei szervezeteire és az autonóm kereskedelmi jellegű szervezetekre nézve azok autonóm fegyelmi szabályzatát felfüggesztette, és a köztisztviselők fegyelmi szabályzatát terjesztette ki rájuk is. A törvény viszont az egyházakat nem említette, ezért annak az egyházra nézve történő alkalmazása minden tekintetben sérelmes volt.⁴⁰

A minisztérium általában mindenféle ürügyet felhasznált arra, hogy minél több ideig visszatartsa a lelkészek segélyeit. Ha a lelkész ellen hadbíróági ítélet született, akkor először a fegyelmi eljárás beindítását követelte. Ha nem volt megelégedve a fegyelmi ítélet súlyosságával, akkor követelte, hogy a fegyelmi bizottság változtassa meg azt. Ha azzal sem volt megelégedve, követelte a lelkész áthelyezését másik egyházközségbe. Ha a lelkészt áthelyezték, de a minisztérium kedvezőtlen rendőrségi jellemzést kapott a lelkész személyéről, követelte, hogy másik egyházközségbe helyezték át. Az efféle kö-

³⁷ *Feljegyzések...*DRELvt, sz. n. (1944), 3.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo. 3–4.

vetelések persze soha nem voltak kellőképpen megindokolva, csupán általános állam-biztonsági és rendészeti elvekre hivatkoztak. Ha pedig a lelkész elunta a sok hercehurcát, és Magyarországra távozott, akkor szintén nem kaphatta meg visszamenőleg az elmaradt összegeket.⁴¹

Az Intézőbizottság, megelégedve a segélyek körüli huzavonát, 1944 januárjában terjedelmes memorandummal fordult a Kultuszminisztériumhoz. A memorandumban kijelentették, hogy az egyház elismeri az állam felülvizsgáló szerepét, illetve engedelmessé válik a törvényrendeleteknek, de közölték, hogy a fegyelmezést és az áthelyezéseket egyházi törvények szabályozzák, az állami törvények pedig csak azt szabályozzák, hogy ezeket az állam elé miként kell felterjeszteni. Kijelentették: ha a Minisztériumnak nem tetszik valakinek a személye, és erre megfelelő indokai vannak, azt közölhetné az egyházzal, ne csak annyit írjon, hogy „xy kinevezése lehetetlen állambiztonsági szempontok miatt”. Ha egy lelkész veszedelmes egy helyen, az valószínűleg veszedelmes más helyen is, és – az Intézőbizottság meglátása szerint – az ilyen lelkész ellen bünyügyi eljárást kell indítani, esetleg fel kell menteni az állásából, de csak, ha az eljárás során vétkesnek találják. A minisztérium alaptalan visszautasításai sértik az egyház autonómiáját, és jogállamban megengedhetetlenek. Befejezésül kijelentették, hogy az egyház elismeri az állam fennhatóságát, de kérték, hogy autonómiáját tartsák tiszteletben, miszerint az egyház maga dönti el azt, hogy hol, mikor, ki, hogyan gondozza a lelkeket az ország bármelyik pontján.⁴²

A Kultuszminisztérium hat hónappal később (!), júniusban válaszolt az Intézőbizottság memorandumára. Válaszukban elutasították az Intézőbizottság által felhozott érveket, és közölték, hogy a fegyelmi úton elhelyezett lelkészek kinevezésének ügyében döntéseiket fenntartják. Kijelentették ugyanakkor, hogy az egyházi autonómia jogköre és ennek következményei nem zárják ki a minisztérium jogát az egyházi döntések ellenőrzése, esetleges felülbírálása felett, mi több, ha az egyháznak valóban olyan nagy szüksége van bizonyos egyházközségekben lelkészre, az Intézőbizottság megoldhatja ezt a kérdést egészen addig, amíg a törvények lehetővé teszik azt, hogy másképp is megoldható legyen.⁴³ Ez a válasz, amellet, hogy számos csúsztatást tartalmaz, és kerüli a kérdés lényegével való szembesülést, jól mutatja a Kultuszminisztériumnak és az Antonescu-kormányoknak az egyházzal szembeni szándékát, hogy mindenféle gazdasági és adminisztrációs eszközzel a lehető legnagyobb mértékben megbénítsa annak működését. Ez a szándék érzékelhető egyébként az összes felsorolt közösségi és gazdasági sérelem háttérében is.

Felhasznált irodalom

Levéltári források

Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár, Kolozsvár

A Dél-Erdélyi Református Egyházkerületi Rész Levéltára

Az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának Levéltára

Magyar Országos Levéltár, Budapest

Ministerelnökségi levéltár, Nemzetiségi és kisebbségi osztály iratai, K 28

Sajtó levéltár, K 610

⁴¹ A kongruaüggyel kapcsolatban ld. Nagy Ferenc összefoglaló jelentését a Magyar Népközösség számára, DRELvt, 1486/1943.

⁴² DRELvt, 207/1944.

⁴³ Uo. 1086/1944.